

tak, bombáztak, csak tovább kínoz. Böll is érezte.

A könyv végén Feinhals, az embertelenségben is mindig ember maradó katonára, ottthona küszöbén esik el. Nem úszhatta meg a háborút. Akárhogy utálta az egészet, cinkos volt, mert nem lázadt ellene...

Ez az író felelete. S még talán az is hozzátartozik, hogy a ház omló homlokzatáról, miközben a piteből anyja kiáltozása hangzik, fehér zászló hullik le és takarja be a katonai holttestét.

Feinhals tragédiájának szimbolikus az ereje. Nemcsak róla mondhatjuk: „csak nyugalmat kívánt: az ottthoni ágyban fektüdni, tudni, hogy senki sem háborgathatja, Ilonára gondolni, talán álmodni is róla...”

A szavaknak, s a belőlük levont következtetésnek itt megint általános emberi vonatkozását az értéke. Minden időkre és minden alkalomra lesűrhető a tétel igazsága: nem lehet élvezni csak a nyugalmat, a békét, meg kell védeni, meg kell harcolni érte. Ebben a könyvben nincsenek harcok. Akik ölnék, azok is parancsot teljesítenek. Lelkiismeretük szavával ellenkező parancsot. Ezt nem lehet sokáig büntetlenül.

Halk ez a lázadás, az írónak a hábo-

rú borzalmai ellen való lázadása, de éppen ez a belső vallomásszerű meghittsége adja meg Böll elbeszélő művészetének erejét. A könyv szerkezeti fölépítésében sem ragaszkodik semmilyen hagyományhoz. Maga a könyv anyaga, a tartalom, a mondandóval s a sorok között meghúzódó, de előre sosem tolatkodó írói álláspont nem szorul támasztékra, megáll önmagában.

A háborúról ír és az emberekről szól. Talán ez ad neki sajátos helyet a háborús tárgyú könyvek sokaságában. A frissen elkészült híd felrobbantásának, a fehér zászlóval letakart holttestnek vagy Karták Ilona borzalmas halálának ugyanaz az általános emberi érvényű jelentése van. Az előbbi kérdésre, hogy hiba-e, ha az író nem ítél, hanem az olvasóra bízva ítéletét, talán itt találjuk meg a feleletet, ami egyben, a könyv szerkezeti fölépítésével is szoros kapcsolatban van.

Bár nincs valami gondosan beosztott és kidolgozott szerkezeti egységekre osztva, alapgondolata, a problémákat egyetlen emberi jelentőségüktől megközeleítő szempontja szilárd, szerves egységbe fogja a könyvet. Itt nem lehet eltévedni. Ha hangos ítélet nincs is, az olvasó részéről ez csak egy lehet.

Franciák Ivo Andrićról és Krležáról

Mindig érdekes és tanulságos számunkra, miképp látnak bennünket mások, de különösen mostan, amikor két, Nobel-díjra jelölt jugoszláv író került az érdeklődés középpontjába.

A Nouvelles Littéraires márc. 13-i számában Marcel Schneider tollából jugoszláv irodalmi vonatkozású cikk jelent meg Jugoszlávia igazi arca címmel. A cím túlságosan sokat ígér ahhoz, hogy tartalma megfelelhessen neki. A cikkíró előre bocsátja, hogy a jugoszláv irodalom 1948 után felszabadult a zsdanovizmus igájai alól és saját délszláv-hagyományain éledt újjá Davičó prózájában és Vasko Popa költészeté-

ben. Amde az írók hírnevének terjedési ideje csak csillagászati években mérhető, s éppen van az, hogy a francia olvasó 1957-ben még csak a hatvanas éveikben járó Andrić és Krleža műveinek egy részét ismerhette meg fordításban. Ezek a művek pedig nem a mai Jugoszlávia arcát tükrözik, hanem az évtizedekkel, sőt évszázadokkal ezelőtűt. Természetes, hogy ezek a művek a rajtuk kívül állóknak mást jelentenek, mint nekünk, és más visszhangot keltenek mint a hazai földön, hol a nemrég múltból még élő emlékeink vannak. Számukra egy kevésbé ismert ország s egy még kevésbé is-

mert irodalom hírmondói, de akikben ők is felismerik és elismerik az európai műveltség két nagy képviselőjét.

Kettejük közül Ivo Andrić írásművésze áll közelebb hozzájuk. Az ő formái és kifejezésbeli klasszicizmusát, mértéktartó nyelvezetét, hidegvérrel elemző szemléletét, mely sohasem adja át magát az emóciónak, különösen értékeli a francia kritika.

„Ivo Andrić csodálatra méltó mesterségbeli jártasságot mutat, ahogyan a fényeket és árnyakat elrendezi, ahogyan a kegyetlenséget humorral keveri, ahogyan a moralista éleslátását összehangolja a poézis kellemével. Szülőföldje eredeti arcát olyan formában fedte fel, amelyben egyidőben benne van történelem, eposz, mese és legenda, s amelyet ő szerényen krónikának nevez. Különösen foglalkoztatja az ember bukásának problémája, anélkül azonban, hogy annak metafizikai vagy vallási hátterébe bellemélyedne, bár egyébként analízáló természet. Hideg passzióval keresi azt a pillanatot, amikor az ember elbukik — és nála mindenki más és más okból bukik el. Andrić átható pontosan célzó és kissé elborult tekintettel fogja át azt az űrt, amely fennáll aközött, amik lehetnének és amik valójában vagyunk. Pillantásában éles megfigyelőképesség kivételes művészi meglátás és írói mérséklet van, s ez műveinek különös emelkedettséget, választékosságot és tisztaságot kölcsönöz. Ez a nagy írók értéke!”

Krležát a cikkíró egy mondatában így mutatja be: „Reneszánsz ember, aki barokkos művészi eszközökkel vetette bele magát kora irodalmába.” Hódoló elismeréssel adózik Mitroszláv Krleža enciklopédikus tudásának, mely a tudománynak és a művészetnek úgyszólván minden ágára kiterjed. Különösen kiemeli Proustról szóló 1920-ban megjelent eszméjének profétai meglátásait. Regényeivel és színpadi műveivel kapcsolatban rámutat Andrićsal ellentétes írói egyéniségére. Jellemzésre kiemeli szenvedélyességét, lobbanékonyágát és mindenekelőtt romboló szellemét. Mit értenek a franciák romboló szellemén (Desprit destructeur)? Azt az ádáz dühöt, amellyel a monarchia társadalmát mardossa. A monarchiát, amely márlevolt ugyan győzve, de hatalma a telkekben nem szűnt meg. A Glombay trilógiáról így ír: „Krleža valóságos tömeg-mészárlást

végez: csapását alatt sorra hullanak az osztrák bárók, horvát nagypolgárok, korlátozott parasztok, bekötött szemű munkások, plébánosok és apácák. Azóta azonban ezek a megboldogult ferencjózsefi császárságból származott uralkodók is megdőltek már, emlékek csupán, s Krleža dűhe és kegyetlensége ma már tárgyatlannak tűnik. Ez az agonizáló társadalom, hanyatlásában ártalmatlannak, festőinek és mulatságosnak látszik, s szinte kísértést érzünk, hogy megenyhüljünk iránta. Amivel Krleža hadakozik, az nincs többé. A mi számunkra írói művének érdekessége nem forradalmi heve, hanem barokkos látóképi művésze, és költői világa. Krleža tragikus és egyuttal burleszk víziót nyújt arról a világról. Színpadi és regényalakjai inkább karikatúrák, mintsem életes portrék, inkább bábok, mintsem emberek. Ő megveti azokat a társadalmakat, melyekben az emberek egymást ölik, többnyire nevelés és szánalmas okokból, sokszor semmiért (Latinovics Fülöp visszatérése). Pacifizmusa kétségteletlenül Lenin „defetizmusán” alapul. De tévedés volna azt hinni, hogy Krleža jobban bízik az ideológiákban, mint magukban az emberekben. Az ő tagadó szelleme mindent rombol, bomlaszt — Könyveiben minden összedől, még maguk a romok is. Az ő számára ennek a világnak a komédiája nemcsak szomorú, hanem nevelés is (pl. legfrappansabb novellájában az In extremis-ben).

Mi lesz a forradalmárból, ha megcsinálta a maga forradalmát, ha már nincs mit rombolnia. Akkor hallgat. Krleža keserű, gőgös pesszimizmusa saját lényéből táplálkozik, s ez ítéli őt halálra. Ma a zágreb Lexikonszerkesztő Intézet igazgatója és a most készülő nagy juhoszláv enciklopédia főszerkesztője. A múlt felé fordul, tudományos és történelmi emlékek konzerválása felé. Ha van morálja, az a kockázat, a bukás, a megvetés és a magány morálja. Úgy látszik, hogy a világitótornyok, a varázslók, a népvésztek, a Lamartine-ok és Hugo-k korszaka lejárt. Ma még nem érkezünk el odáig, hogy meg tudjunk fedezkedni arról az aránytalanságról, amely a valóság és a nyomorult ember közt van, aki a pusztába kiált és megszakad az ordításban. Krleža zseniálisan ordított. Most hallgat.“